

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ SLAVYAN UNİVERSİTETİ**

Əlyazması hüququnda

SAMİRƏ SABİR QIZI ƏMİROVA

**AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ
TURİZM TERMİNLƏRİNİN LEKSİK-SEMANTİK
VƏ STRUKTUR TƏHLİLİ
(TARIXI-MÜQAYISƏLİ VƏ TIPOLOJİ TƏDQIQAT)**

5714.01 – Müqayisəli-tarixi və müqayisəli-tipoloji dilçilik

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Bakı - 2016

Dissertasiya Azərbaycan Turizm və Menecment Universitetinin İngilis dili kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: **İlham Mikayıl oğlu Tahirov**
filologiya üzrə elmlər doktoru

Rəsmi opponentlər: **Həbib Məmməd oğlu Zərbəliyev**
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Gülçöhrə Babaəli qızı Alıyeva
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Aparıcı təşkilat: **AMEA Nəsimi adına Dilçilik
İnstitutunun Nəzəri dilçilik və
Terminologiya şöbələri**

Müdafiə “26” oktyabr 2016-cı il saat 14.00-da Bakı Slavyan Universitetinin nəzdində filologiya üzrə elmlər doktoru və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D 02.071 - Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ-1014, Bakı şəhəri, S.Rüstəm küç., 33. Bakı Slavyan Universiteti.

Dissertasiya ilə Bakı Slavyan Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “ ____ ” sentyabr 2016-cı ildə göndərilmişdir.

**D 02.071- Dissertasiya Şurasının elmi katibi
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent:**

N.R.MUQİMOVA

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində müstəqil subyektə çevrilməsi Azərbaycan dilində iqtisadiyyat, o cümlədən turizm terminologiyasının inkişafına güclü təkan vermişdir. Xüsusilə son illər dünyanın iqtisadi-siyasi arenasında aparıcı aktorlardan birinə, sivilizasiyalararası və konfessiyalararası dialoq mərkəzinə, bir sıra nüfuzlu tədbirlərin keçirilmə məkanına çevrilən Azərbaycanda turizmin intensiv inkişaf mərhələsinə qədəm qoyması dilimizdə turizm sahəsinə aid terminoloji bazanın yaranmasını və inkişafını da şərtləndirmişdir.

Azərbaycanda turizm sektoru xüsusilə son illərdə inkişaf tapdığından dildə bu sahənin terminologiyasının formalaşması və istifadəsi də yenidir. Bu səbəbdən turizm terminologiyasının tarixi inkişaf mərhələləri, ümumi nəzəri məsələləri, leksik-semantik və struktur tərkibi, başqa dil vahidlərindən fərqi, yaranma üsulları və mənbələri Azərbaycan dilçiliyində sistemli tədqiqat obyektı olmamışdır. Bütün bunları nəzərə alaraq müasir Azərbaycan gerçəkliyində bu sahə terminologiyasının leksik-semantik və formal-struktur aspektdən araşdırılması zərurəti yaranır. Tədqiqat üçün seçilmiş mövzunun aktuallığını şərtləndirən əsas cəhətlərdən biri məhz budur.

Son dövrün səciyyəvi cəhətlərindən biri də müxtəlif sistemli dillərin materialları əsasında terminoloji tədqiqatların aparılmasıdır. Beynəlxalq inteqrasiya ölkədə sahə terminologiyalarının beynəlxalq dillərdəki terminologiya ilə müqayisəli şəkildə araşdırmaq tələbini qarşıya qoyur. Düzdür, xüsusilə müstəqillik illərində Azərbaycanda terminologiyanın müxtəlif problemlərinə, o cümlədən müxtəlif sahələrin terminologiyasına dair onlarla dissertasiya işi müdafiə edilmişdir. Lakin bu vaxta qədər turizm terminologiyası sistemli şəkildə, monoqrafik səviyyədə tədqiqata cəlb edilməmişdir. Azərbaycan dilçiliyində turizm terminləri əsasən iqtisadiyyat terminologiyasının tərkib hissəsi kimi öyrənilmiş, çap edilmiş bir sıra lüğətlərdə turizm terminləri iqtisadiyyat terminləri kimi təqdim edilmişdir. Turizmin müxtəlif sahələrinin yaranması, bu sahənin terminlər sisteminin dünya dillərində sürətlə zənginləşməsi Azərbaycan və ingilis terminologiyasının müqayisəli aspektdə tədqiqini aktuallaşdırır.

Turizm terminləri sisteminin tədqiqi terminologiyanın ümumi nəzəri məsələlərinin öyrənilməsində əhəmiyyət daşıdığı kimi, sahə terminologiyasının nizama salınması və bu sahədə unifikasiya işlərinin aparılması üçün də zəruridir. Azərbaycan və ingilis dillərində turizm terminologiyasının müqayisəli şəkildə araşdırılması həm də beynəlmiləl turizm terminləri və onların turizm sahəsində işlənmə xüsusiyyətlərini öyrənmək baxımından da aktualıq kəsb

edir.

Tədqiqatın mövzusu terminologiyanın dərininə inkişafı, onun elmi hüdudlarının genişləndirilməsi baxımından da olduqca aktualdır.

Tədqiqatın obyektini Azərbaycan və ingilis dillərinin turizm terminologiyasıdır.

Tədqiqatın predmetini Azərbaycan və ingilis dillərində turizm terminlərinin leksik-semantik və struktur-funksional xüsusiyyətlərinin tədqiqi təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədini Azərbaycan və ingilis dillərində turizm terminlərini linqvistik cəhətdən müqayisə-qarşılaşdırma əsasında araşdırmaq, turizm terminlərinin Azərbaycan və ingilis dillərinin terminoloji sistemindəki mövqeyini, yaranma üsullarını, formalaşma mənbələrini və əsas inkişaf meyillərini müəyyənləşdirmək, bütövlükdə müstəqillik dövründə gedən terminoloji yeniləşmə prosesini öyrənmək təşkil edir. Bu məqsədə nail olmaq üçün dissertasiyada qarşıya aşağıdakı vəzifələr qoyulmuşdur:

- müasir dilçilikdə, o cümlədən Azərbaycan və ingilis dilçiliyində terminlərin tədqiqinin əsas istiqamətlərini və müasir vəziyyətini nəzərdən keçirmək;
- turizm terminologiyasının formalaşması tarixini və dilin strukturunda yerini müəyyənləşdirmək;
- turizm terminologiyasına dair ədəbiyyatın qısa icmalını vermək;
- turizm terminologiyasında monoleksem və polileksemaların nisbətini müəyyənləşdirmək və onları struktur təhlil etmək;
- Azərbaycan və ingilis dillərində terminoloji söz birləşmələrinin strukturunu müəyyənləşdirmək;
- turizm terminologiyasının leksik-semantik xüsusiyyətlərini (çoxmənalılığını, omonimliyini, sinonimliyini və antonimliyini) təhlil etmək;
- turizm terminlərinin yaranma üsullarını (leksik-semantik, morfoloji, sintaktik, abbreviatura və kalka) müəyyənləşdirmək;
- turizm terminologiyasında işlənən alınma (eləcə də beynəlmiləl) terminlərin mənimsənilməsindəki qanunauyğunluqların spesifikasiyasını vermək;
- turizm terminlərinin Azərbaycan dilində sistemə salınması və standartlaşdırılması yollarını dəqiqləşdirmək və s.

Tədqiqatın metodu və informasiya bazası (mənbələri). Nəticələrin etibarlılığının təminatı üçün dissertasiya işi dilçiliyin ənənəvi tədqiqat metodlarından – sistemli semantik təsvir, müqayisə-qarşılaşdırma və tipoloji, həmçinin struktur təhlil, statistik və sosiolinqvistik metodlardan istifadə edilməklə sinxron və diaxron planda işlənmişdir.

İşin nəzəri-metodoloji bazasını müasir dilçilik, o cümlədən terminologiya

və onun ayrı-ayrı sahələri ilə bağlı dünya və Azərbaycan dilçilərinin mövcud tədqiqatları təşkil edir. Tədqiqat prosesində mənbə kimi Azərbaycan və ingilis (eləcə də rus və türk) dillərində turizm terminologiyasına dair mövcud olan müxtəlif tipli lüğətlər, dərsliklər, jurnallar, turizmə dair soraq kitabçaları, rus və ingilis dillərində ixtisaslaşdırılmış elektron nəşrlər, nəzəri mənbə kimi bu sahə ilə bağlı müxtəlif dillərdə aparılmış elmi-tədqiqat işlərindən istifadə edimişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Azərbaycan dilçiliyində turizm ilə bağlı terminoloji leksika ilk dəfə olaraq kompleks şəkildə müqayisəli-tipoloji aspektdə tədqiqata cəlb edilmişdir. Dissertasiyada turizm terminologiyasının inkişafına və təkmilləşməsinə təsir göstərən amillər, terminoloji sistemin yaranma prinsipləri, normativləşməsi kimi problemlər kompleks halda tədqiq olunmuş, termin yaradıcılığının əsas istiqamətləri, terminologiyanın müasir vəziyyəti geniş şərh edilmişdir.

Tədqiqatda həmçinin Azərbaycan və ingilis dillərində turizm terminlərinin yaranma mənbələri, üsulları, onların dildə mənimsənilməsi, struktur-semantik cəhətləri və bununla əlaqədar mürəkkəb terminlərin, termin-söz birləşmələrinin səciyyəvi xüsusiyyətləri üzə çıxarılmış, faktik materiallar əsasında araşdırılmışdır.

Müdafiyə çıxarılan əsas müddəalar. Tədqiqatın əsas müddəaları aşağıdakılardır:

- Həm Azərbaycan, həm də ingilis dillərində turizm terminlərinin formalaşma tarixi iqtisadiyyatın bir sahəsi kimi turizm sektorunun formalaşması və inkişaf tarixi ilə sıx bağlıdır.

- Dilin leksik sistemində mühüm yer tutan turizm terminləri özlüyündə bir çox mikrosahələri əhatə edir.

- Müasir dövrdə Azərbaycan dili üçün turizm terminlərinin alınmasında əsas mənbə kimi ingilis dili çıxış edir. Bu həm də ingilis dilinin müasir dünyada global statusu ilə bağlı olub linqvistik imperializmin nəticəsidir.

- İngilis dilinin turizm terminologiyasında alınma Avropa mənşəli terminlər, əsasən, latın, fransız, alman, italyan, yunan və s. dillərinə məxsusdur. Burada kəmiyyətcə latın və fransız alınmaları daha çox qeyd alınır.

- Müasir dövrdə turizm terminologiyasında gedən prosesləri səciyyələndirən əsas cəhətlərdən biri beynəlmiləl terminlərin sayının sürətlə artmasıdır.

- Turizm terminlərinin formal-struktur cəhətdən təhlili bu qənaətə gəlməyə əsas verir ki, polileksem terminlər monoleksem terminlər üzərində üstünlük təşkil edir, bu da Avropa dillərinin terminologiyasına xas xüsusiyyətdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiyanın nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, ilk dəfə olaraq Azərbaycan və ingilis dillərinin materialları əsasında turizmin müxtəlif xidmət sahələrinə aid terminlər toplanı-

laraq linqvistik cəhətdən müqayisəli təhlil edilmiş, yaranma yolları müəyyən-
ləşdirilmişdir.

Dissertasiyanın materiallarından və əldə ediləcək nəticələrindən ali mək-
təblərdə leksikologiya və terminologiya üzrə xüsusi kursların, müqayisəli və
tipoloji dilçilik üzrə tədqiqatların aparılmasında, həmçinin turizmə aid çoxdilli
və izahlı lüğətlərin hazırlanmasında, Azərbaycan və ingilis dillərinin terminolo-
ji sisteminin nəzəri məsələlərinin müəyyənləşdirilməsində, turizmə aid dərs
vəsaitlərinin hazırlanmasında və elmi mətnlərin tərcüməsində istifadə oluna
bilir.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya Azərbaycan Turizm və Menec-
ment Universitetinin İngilis dili kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Dissertasi-
yanın məzmununu əhatə edən məqalələr Azərbaycan Respublikasının
Prezidenti yanında fəaliyyət göstərən Ali Attestasiya Komissiyasının təqdim
etdiyi siyahıya əsasən həm respublika, həm də xarici ölkələrin dövrü elmi
nəşrlərində dərc edilmişdir. Məqalələr dissertasiyanın məzmununu tam əhatə
edir.

Dissertasiyanın quruluşu. Tədqiqat işi giriş, üç fəsil, nəticə, istifadə
edilmiş ədəbiyyat siyahısı və əlavədən (İngiliscə-rusca-azərbaycanca qısa
turizm terminləri sözlüyü) ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “**Giriş**” hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır,
tədqiqatın məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirilir, obyekt və predmeti
göstərilir, elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti açıqlanır, tədqiqatın metod
və mənbələri, aprobasiyası və quruluşu haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın **I fəsl** “**Terminlərin və terminoloji sistemlərin tədqiqatının nəzəri aspektləri**” adlanır. Qeyd edilir ki, müasir dövrdə qloballaşmanın,
elmi-texnoloji inkişafın cəmiyyətin bir çox fəaliyyət sahələrinə, o cümlədən dilə
birbaşa təsiri nəticəsində elmi dilin informativ xarakterli linqvistik bazasını
təşkil edən və dilçilik elminin vacib sahələrindən biri olan terminologiya da
dinamik şəkildə dəyişilməyə və yeniləşməyə məruz qalmışdır. Dilçiliyin strateji
resurslarından biri hesab edilən terminologiyanın anlayışlar aparatının həm
dünya, həm də Azərbaycan dilçiliyində fasiləsiz olaraq formalaşması prosesi
baş verir. Qloballaşma nəticəsində dünya dillərində həm də terminologiyanın
unifikasiyası prosesi gedir ki, nəticədə milli terminoloji sistemlər ciddi
problemlər qarşısında qalırlar.

Bu fəslin “*Termin, terminologiya, terminoloji sistem və terminoloji sahə
anlayışları*” adlanan birinci yarım bölməsində qeyd olunan bu anlayışlara dair

dilçilikdə mövcud olan fikirlərə münasibət açıqlanır. Məlumdur ki, dilin leksik qatında xüsusi lay təşkil edən terminlər informasiya əldə etmək və paylaşmaq, bilik qəbul etmək və ixtisası mənimsəmək alətidir. “Termin elmi və ya istehsalat-texnoloji anlayışların adlarını bildirərək xüsusi istifadə sahəsinə aid definisiyaya malik olan söz və söz birləşmələridir”.¹

V.M.Leyçik çex dilçisi K.Soxorun apardığı hesablamalara istinadən qeyd edir ki, müasir dünyada elmi-texniki biliklərin artması nəticəsində dillərdə meydana çıxan sözlərin 90%-dən çoxunu xüsusi sözlər – terminlər təşkil edir.² Bu da təsadüfi deyil, “çünki dil və cəmiyyət bir-biri ilə elə bağlıdır ki, cəmiyyətin inkişafının ayrı-ayrı sahələrində özünü göstərən yeniləşmə dildə öz əksini tapır. Bu zaman yeni yaranan elmi-texniki anlayışların terminlərlə adlandırılması zəruri proses kimi meydana çıxır. Deməli, terminoloji qat fasiləsiz olaraq inkişaf edir”.³

Terminologiyada sistemlilik bir terminoloji sahənin leksik vahidləri arasında yaranan paradigmatik münasibət və əlaqələrdə ifadəsini tapır. D.Lotte-nin qeyd etdiyi kimi, “termin boş-boşuna mövcud olmur, o, elmi anlayışlar sisteminin bir hissəsini ifadə edir”.⁴

Terminlər sisteminin yaranması üçün onun tərkib hissələrinin sistemli-liyini, sırasını, ardıcılığını da nəzərə almaq lazımdır. Başqa sözlə desək, terminin bir dil vahidi kimi struktur elementlərinin xarakteri nəzərə alınmalıdır.

Bu fəslin ikinci yarımbölməsi *"Dünya və Azərbaycan dilçiliyində terminoloji fəaliyyətin müasir vəziyyəti və əsas istiqamətləri: leksikoqrafiya, unifikasiya və koordinasiya məsələləri"* adlanır. Burada qeyd edilir ki, son illərdə həm milli, həm də xarici dilçilikdə ayrı-ayrı predmet sahələrində və müxtəlif dillərdə terminoloji problemlərin hərtərəfli öyrənilməsinə böyük diqqət ayrılır. Terminoloji fəaliyyətin əsas istiqamətlərindən danışılarkən qeyd edilir ki, elm və texnikanın müxtəlif sahələrinə aid terminlərin sistemə salınmasında, onların dəqiqləşdirilməsində terminoloji lüğətlərin mühüm rolu vardır. Terminoloji lüğətlərin əsas vəzifəsi dilin xüsusi leksikasını təsvir etməkdir.

Terminoloji fəaliyyətin əsas istiqamətlərindən biri də terminoloji verilənlər bankının (TVB) yaradılmasıdır. Müxtəlif ölkələrin terminoloji bankları tərəfin-

¹ Даниленко В.П. Лингвистические требования к стандартизуемой терминологии. // Терминология и норма. М.: «Наука», 1972, с.11.

² Лейчик В.М. Терминоведение: предмет, методы, структура, М.: Изд.-ЛКИ, 2007.

³ Sadıqova S.A. Azərbaycan dilinin terminologiyası. Bakı: Elm, 2011, s.92-93.

⁴ Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики. - КНТТ АН СССР, 1961, с.45.

dən xidmət göstərilən “Euronet” (European Information Network) informasiya şəbəkəsi məhz bu məqsədlə yaradılmışdır. Buraya həmçinin bibliografiyanın tərtib edilməsi və informasiya mübadiləsi də daxildir. TVB-nin yaradılması terminoloji fəaliyyətin nisbətən yeni istiqamətlərindən biridir, elmi, texniki, iqtisadi və digər terminlərin sayının sürətlə artması və böyük terminoloji informasiyanın “kağız-qələmlə” emalındakı çətinliklərlə bağlıdır. “Eurodicautom” adlı beynəlxalq TVB Avropa İttifaqı Komissiyasının terminoloji bürosunda yaradılmışdır.¹

Terminoloji fəaliyyətin əsas istiqamətlərindən olan unifikasiya terminlərin müxtəlif dillərdə eyni qəlibə, çərçivəyə salınmasını nəzərdə tutur. Terminologiyada unifikasiya sahə terminlərinin müxtəlif dillərə keçməsi və oxşar formalarda işlənməsi, sahə mütəxəssislərinin eyni terminlərdən istifadəsi, ümumiyyətlə, elmi dilin bu elmlə məşğul olanlar üçün anlaşılıqlı olması səbəbləri əsasında ortaya çıxmışdır.

Dilin ümumi normaları ilə sıx bağlı olan terminlərin unifikasiyası və nizamə salınması zamanı çoxvariantlılıq aradan qaldırılmalıdır.

Bu fəslin 3-cü yarım bölməsi "*Turizm terminologiyasının formalaşması tarixi*" adlanır. Turizmə aid elmi ədəbiyyatın təhlili nəticəsində ingilis turizminin tarixində ingilis dili terminlərinin formalaşma mərhələsinə münasib olan 4 mərhələ müəyyən etmək mümkündür.² Bu dövrləşmənin əsasını iqtisadi, texniki və sosial şərtlər, habelə müxtəlif inkişaf mərhələlərində turizmin məqsədli funksiyaları təşkil edir.

Birinci mərhələ - *turist fəaliyyətinin proobrazı* - qədim dövrlərdən XIX əsrin əvvəllərində olan dövrü əhatə edir.³ Bu mərhələnin turizm leksikasını bu gün artıq ümumişləklilik qazanmış terminlər təşkil edir: *carriage (fayton)*, *board (göyərtə)*, *excursion (ekskursiya)*, *hotel (otel)*, *resort (kurort)*, *itinerary (marşrut)* və s. Tədqiqatlar və aparılan hesablamalar bu mərhələdə turizmə aid təqribən 6% terminin yarandığını müəyyən etməyə imkan verir.

İkinci mərhələ - *kütləvi turizmin inkişafının başlanğıcı* - XIX əsrə əhatə edir. “Elitar turizm” adlanan bu mərhələdə turizmin maddi-texniki bazası, idarəetmə orqanları və fəaliyyət metodları formalaşır, turizm xidmətləri təqdim edən ixtisaslaşmış müəssisələrin yaradılmasına başlanılır. II mərhələdə turizm

¹ İmamverdiyev Y.N. İnformasiya təhlükəsizliyinin terminoloji problemləri. // İnformasiya cəmiyyəti problemləri, Bakı, 2014, №1, s.45-46.

² Bilalov B.Ə. Turizmin tarixi. Bakı: Mütərcim, 2008, s.36; Зорин И.В., Каверина Т.П., Квартальнов В.А. и др. Менеджмент туризма. Туризм как вид деятельности: Учебник. М.: Финансы и статистика, 2006; Макаренко С.Н., Саак А.Э. История туризма. Таганрог: Издательство ТРГУ, 2003.

³ Bilalov B.Ə. Göstərilən əsəri, s.36.

terminologiyası fəal surətdə formalaşmışdır. Turizm sferasında yaranan yeni terminlər xidmət sahələrini əhatə edir. Məsələn: tur büroların xidməti (*conductor – konduktor, booking - bronlaşdırma*), daşıma xidməti (*commute – uzaq məsafəyə səyahət, Pullman car – yataq vaqonu, liner – layner*), yerləşdirmə xidməti (*bivouac – düşərgə, room – otaq*), qida xidməti (*a la carte – menyü uzrə, table d’hote – standart menyü, buffet – bufet*), əyləncə xidmətləri (*safari, attraction*).

Bu dövrdə ingilis dilinə fransız dilindən (*coupon - kupon, bivouac - turist çadırı, maitre d’hote – baş ofisiyant, omnibus - avtobus, a la carte – menyü uzrə, table d’hote – standart menyü*); alman dilindən (*baedeker – bələdçi kitabı*), isveç dilindən (*smorgasbord - isveç masası*) turizmə aid terminlər daxil olur.¹

İngilis turizminin və onun terminologiyasının üçüncü inkişaf mərhələsi – *kütləvi konveyer turizmi* – XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edir və II Dünya müharibəsinə qədər davam edir. Konveyer turizmi turistlərin tələb və motivlərinin nisbətən primitiv və yekincisliyini nəzərdə tutur, buna görə də istehsal edilən xidmətlər eyni olmaqla konveyer xarakteri daşıyır.²

Bu dövrdə turizmin inkişafı nəqliyyatın müasirləşməsi ilə paralel şəkildə davam etmişdir. Dəniz nəqliyyatı və aviasiya ilə beynəlxalq səyahətlərin həcmi artmışdır.³ Bu özünü terminologiyada da göstərmişdir: *aircraft – təyyarə, aircraft carrier – sərnəşin daşıyan, airline – hava yolu və s.* Eyni zamanda mehmanxana biznesi inkişaf edir, oteleçilik xidmətləri genişlənir. Bu xidmət sahəsinin terminləri də formalaşır. Məsələn: *motel – yolüstü otel, hotelier - oteleçilik, receptionist – qeydiyyatçı, room-service – otaq xidməti* və s.

I Dünya müharibəsi, XX əsrin 30-cu illərinin iqtisadi tənəzzülü və II Dünya müharibəsi turizmin inkişafına nisbətən mənfi təsir edir. Bu səbəbdən ingilis turizminin 3-cü mərhələsində terminlərin yaranma tempi nisbətən aşağı düşür. Araşdırmalara görə, bu mərhələdə ingilis dilinin terminologiyası nəqliyyat və mehmanxana infrastrukturunu terminləri hesabına 25% artmışdır. Lakin üçüncü mərhələnin sonunda turizmin konseptual aparatının onurğa sütununun artıq formalaşdığına görmək mümkündür.

Dördüncü mərhələ – *turizmin kütləvi diferensiasiyası* – II Dünya müharibəsindən sonra başlanır və bu günümüze kimi davam edir. Turizmin kütləvi

¹ Виноградова Л.В. Терминология туризма английского и русского языков в синхронном и диахронном аспектах. Дис. ... канд. филол. наук. Великий Новгород, 2011, с. 12.

² Bilalov V.Ə. Turizmin tarixi. Bakı: Mütərcim, 2008, s.39.

³ Биржаков М.Б. Введение в туризм: Учебник. — Издание 8-е, перераб. и доп. - СПб.: Издательский дом «Герда», 2006.

diferensiasiyası turistlərin müxtəlif tələbatları və motivasiyasından irəli gəlir. Məhz bu dövrdə turizm kütləvi hal alır. Öz institutu, məhsulu, istehsal dövrüyyəsi, istehsalın təşkili və idarə edilməsi metodu olan istirahət və əyləncə sənayesi formalaşır. Bu dövrdə ingilis terminologiyası çeşidli turizm terminləri ilə aktiv şəkildə zənginləşir. Məsələn: *agroturizm – aqroturizm, disaster tour – təbii fəlakət turu, nostalgic tourism – nostalji turizmi, familiarization trip – tanışlıq səfəri* və s.

XX əsrin 50-60-cı illərində turizm sənayesində xidmət sahələrinin çeşidliliyi və infrastrukturun yenilənməsi nəticəsində ingilis dili yeni terminlərlə zənginləşmişdir. Məsələn: *check-in – qeydiyyatdan keçmək, check-out – qeydiyyatdan çıxmaq, branch – filial, catering – ictimai iaşə, stand-up buffet – ayaqüstü bufet, reservation system – qeydiyyat sistemi* və s. Bu mərhələ üçün xarakterik olan cəhətlərdən biri də əsas işçi dili ingilis dili olan Ümumdünya Turizm Təşkilatının (ÜTT) yaradılmasıdır. XX əsrin ikinci yarısında ÜTT-nin təşəbbüsü ilə dünya miqyasında turizmə dair materialların, o cümlədən terminlərin sistemləşdirilməsi və unifikasiyasına başlanıldı.

Azərbaycana gəldikdə isə tədqiqatçılar respublikada turizmin inkişaf mərhələlərini 4 dövrə bölürlər:¹

I mərhələ XIX əsrin əvvəllərinə qədərki dövrü əhatə edir. Turizm terminlərinin ümumi iqtisadi terminlərin tərkibində tarixilik baxımından işlənməsi qədim türk yazılı abidələrinə, M.Kaşğarının divanına, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanına və digər qədim abidələrə təsadüf edir. Digər sahə terminologiyaları kimi turizm terminlərinin işlədildiyi və əsrlərlə yaşamasını təmin edən əsas mənbələrdən biri də şifahi xalq yaradıcılığı nümunələridir. Atalar sözləri və zərbi-məsəllərdə, bayatılar və rəvayətlərdə, nağıllar və dastanlarda bu cür vahidlərə rast gəlinir. Klassik Azərbaycan poeziyasında da iqtisadiyyat, o cümlədən turizm terminlərinin işlədilməsi məqamlarına rast gəlinir. Bu mərhələnin spesifik xüsusiyyətləri turizmin “səyahət”, “səyyahlıq” fəaliyyəti əsasında təşəkkülü kimi dərkindən başlanır.

Bu dövrdə turizm terminologiyası da öz “körpəlik” dövrünü yaşamışdır. *Karvan, karvansara, səyyah, bələdçi, gediş vaxtı, yol kitabçası* və s. bu kimi sözlər dilimizin lüğət tərkibinə daxil olmuşdur.

II mərhələ – XIX əsrin əvvəllərindən XX əsrin əvvəllərinə qədər olan dövrü əhatə edir. Bu mərhələ Azərbaycanda turizmin daha çox ekskursiya səviyyəsində təşkili üçün ilk özəl birliklərin, cəmiyyətlərin yaradılması ilə xarakterikdir. Mütəşəkkil turizmin ilk rüşeymləri, məhz bu

¹Bilalov B.Ə. Turizmin tarixi. Bakı: Mütərcim, 2008, s.223-235; Hüseynov İ., Əfəndiyeva N. Turizmin əsasları. Bakı: Mars-Print NPF, 2007, s.106-107.

mərhələdə meydana gəlir, döviyyəyə *turist* və *turizm* terminləri daxil olur. Bu dövrdə xüsusilə ekskursiya işləri inkişaf etdiyindən həmin sahəyə dair terminlər də formalaşmağa başlamışdır: *ekskursiyaçı, turist paltarı, çadır, pedaqoji ekskursiya, ekskursiya bürosu, ekskursiya bölməsi, turist marşrutu, turist bazası, yerli turizm* və s.

III mərhələ Azərbaycanın SSRİ-nin tərkibində olan dövrü (1920-1991) əhatə edir. Bu mərhələdə Azərbaycanda turizm cəmiyyətin xüsusi fəaliyyət sahəsinə aid edilməklə, mütəşəkkil təşkil olunma mexanizminə malik oldu. Azərbaycan keçmiş SSRİ-də qabaqcıl turizm məkanı kimi tanındı. Bu dövrdə yeni turizm növləri meydana gəlir: *piyada, su,velosiped, xizək,uşaq, sərhəd* və s.

IV mərhələ Azərbaycan dövlət müstəqilliyi qazandıqdan (1991-ci il) sonrakı dövrü əhatə edir. Bu mərhələnin spesifik xüsusiyyətləri, ilk növbədə, respublikada müstəqil və suveren dövlətçiliyin bərpası ilə bağlıdır. Bu mərhələdə Azərbaycan dilinin terminoloji sistemi bir sıra turizm terminləri ilə zənginləşmişdir. “Turizm haqqında” Qanunda bu sahə ilə bağlı bir sıra anlayışlar təsbitini tapmışdır. Məsələn: *tur, turizm vauçeri, turagent, turagentlik, turizm məhsulu, turizm fəaliyyəti, ekskursiya fəaliyyəti, daxili turizm, xarici turizm, gəlmə turizm, sosial turizm, öz fəaliyyət turizmi, turizm ehtiyatları, turizm infrastrukturunu, turizm menecmenti, turizm marketingi, turizm məhsulunun təbliğati, ekoturizm* və s.¹ Müşahidələrə əsasən demək olar ki, 4-cü mərhələ nisbətən qısa müddəti əhatə etsə də, turizm terminologiyasının təqribən 50%-ə yaxını bu mərhələdə formalaşmışdır.

Birinci fəslin 4-cü yarım bölməsi “*Turizm terminologiyasının dilin leksik sistemində yeri*” adlanır. Araşdırmalar nəticəsində turizm terminologiyasında 7 mikrosahə müəyyən edilmişdir: turizm sənayesi, turizmin statistikasi, turizmin təşkili, ictimai qidalanma sənayesi, qonaqpərvərlik sənayesi, əyləncə (istirahət) fəaliyyəti və daşımalar. Bu mikrosahələr də öz növbəsində müxtəlif tematik bloklara bölünür. Turizmin yuxarıda qeyd olunan terminoloji sahələri tədqiq edilən hər iki dildə uyğun gəlir.

Müqayisəli təhlil nəticəsində turizm terminologiyasının strukturunda əsas fərqləri aşkar etmək mümkündür. Həm Azərbaycan, həm də ingilis dilinin “turizm sənayesi” sahəsi “turizmin statistikasi” sahəsinə nisbətən daha böyükdür. Bu, hər şeydən əvvəl onunla izah olunur ki, turizm sferasının əsasını iqtisadiyyatın bir çox sahələrinin qarşılıqlı təsirini əks etdirən mürəkkəb çoxsahəli kompleks təşkil edir: sərnişin nəqliyyatı, kommunal yaşayış təsərrüfatları, ictimai qidalanma və s.

¹ “Turizm haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 4 iyun 1999-cu il // <http://www.mfa.gov.az/files/file/44.pdf>

Turizmin terminoloji sisteminin anlaşılan bütövlüyünü tədqiq edərək, onun yuvaqurucu struktur xüsusiyyətlərini də izləmək maraqlıdır. Terminoloji yuva özünə həm terminin sözdüzəldici yuvasını, həm də ondan yaradılmış söz birləşmələrini daxil edir. Təhlil edilən terminoloji sistem çərçivəsində L.Vinoqradova ingilisdilli 39 dominant termin aşkar etmişdir ki, onların da ətrafında 426 termin qruplaşır. Turizm sferasında yuva yaradan terminlərin sayı bərabər deyil, ətrafında 4-dən 79-a qədər termin birləşir.

Azərbaycan dilinin turizm sferasında 31 dominant termin aşkar edilmişdir ki, onların da ətrafında 333 termin qruplaşır. Bu yuva yaradan terminlərin ətrafında 4-dən 75-ə qədər termin birləşir.

Hər iki dildə terminoloji yuvaların yaranmasında aşağıdakı terminlər daha çox məhsuldarlığı ilə seçilir: *tourism - turizm, tour - tur, hotel - otel, room - otaq*.

Bu fəslin 5-ci yarımbölməsində turizm terminologiyasına dair ədəbiyyatın qısa icmalı verilmişdir. Tədqiqat göstərir ki, Azərbaycanda turizm terminologiyasına aid sistemli, monoqrafik tədqiqatlar aparılmamış, ən yaxşı halda isə iqtisadiyyat terminologiyasına həsr olunmuş əsərlərdə həmin sahəyə dair ümumi məlumat verilməklə kifayətlənmiş, lüğətlər tərtib olunmuşdur. S.Rəhimovun turizmə dair tərtib etdiyi lüğətlər xüsusi qeyd olunmalıdır.

Dissertasiyanın **II fəsl** **“Turizm terminologiyasının struktur təhlili və yaranma mənbələri”** adlanır. Qeyd edilir ki, terminoloji leksikanın istənilən sahəsində leksik formaların struktur növlərinin tədqiqi xüsusi vahidlərin iki əsas növünün ayrılması ilə başlayır. Sözlərin tam toplusu termin-sözlərə (birköklü və ya monoleksem terminlər) və termin-söz birləşmələrinə (mürəkkəb terminlər, çoxkomponentli terminlər, polileksem terminlər) bölünür.

Tədqiqata cəlb etdiyimiz leksik material içərisində ingilis dilində 508 leksik vahiddən təktərkibli leksik vahidlərin sayı 226-dır, bu da tədqiq olunan ingilis terminlərinin ümumi sayının 44%-ni təşkil edir. Aşağıdakı terminlər təktərkibli leksik vahidlərə nümunə ola bilər: *aircrew (təyyarə heyəti); hiking (turizm); stewardess (stüardessa); walker (piyada); voucher (vauçer); wharf (yanalma (körpü))* və s.

Çoxtərkibli leksik vahidlərin sayı isə 282-dir, bu da ingilis dilində tədqiq edilən terminlərin ümumi sayının 56%-ni təşkil edir. Məsələn: *travel accommodation* (səyahət zamanı dayanacaq yerlərində mehmanxana); *first-class cabin* (birinci sinif kayuta); *wedding tour* (toy səyahəti); *triple room* (üç nəfərli nömrə); *vegetarian restaurant* (vegeterian restoranı); *trip time* (uçuş vaxtı); *traveler's check* (yol qəbz); *travel by land* (yerüstü səyahət); *travel agency* (turizm agentliyi).

Azərbaycan dilində tədqiqata cəlb etdiyimiz 420 leksemdən 179-u

təktərkibli turizm terminləridir, bu da təhlil edilən ləksemlərin ümumi sayının 42%-ni təşkil edir.

Çoxtərkibli terminlərə 248 vahid daxildir, bu da Azərbaycan dilində təhlil edilən terminlərin ümumi sayının 58%-ni təşkil edir. Məsələn: *növbətçi administrator; baqajın verilməsi; birtərəfli bilet; yol qəbzi; kompleks tur; "çıxış" saati; macəra turu, tranzit turist; sosial turizm* və s.

İngilis dilinin turizm terminologiyasında söz birləşmələrinin ən geniş yayılmış növü prepozitiv təyin funksiyasında adlıq halda olan isimlə ifadə olunur. Məsələn: *adventure tour – macəra turu; agency tour – reklam turu; air hostess – stüardessa; air terminal – hava vağzalı; airsickness bag – gigeyenik paket; baggage car – yükdaşıyan vaqon; baggage check – yük qəbzi* və s.

İkikomponentli söz birləşmələrinin əksəriyyəti "sifət + isim" və "isim + isim" modelləri əsasında yaranır. Belə söz birləşmələri özündə iki komponentin birləşməsinə ehtiva edir ki, bunlardan biri baza termini olur. Digər termin isə baza terminin mənasını dəqiqləşdirməyə xidmət edir.

İngilis dilinin turizm terminologiyasında ikikomponentli model (N+N) məhsuldarlığı ilə seçilir. Həmin modelin yayılma dərəcəsi ona görə genişdir ki, belə söz birləşmələri sintaktik əlaqələrin ifadəsinin nisbətən "qənaətcil" vasitəsidir. Prepozitiv təyin rolunda çıxış edən indiki zaman feili sifəti ilə də yaranmış termin birləşmələrinə rast gəlinir. Bu birləşmələri "Ving +N" düsturu ilə ifadə etmək olar. Məsələn: *bathing place* (dəniz kurortu); *crossing tour* (bütün ölkə boyu tur); *dining car* (vaqon-restoran) və s.

Azərbaycan dilində termin-söz birləşmələrinin əsas tərəfi adlardan ibarət olur, bunların bir qismi substantiv, digər qismi isə atributiv model əsasında formalaşır. Başqa sözlə, üstünlük təşkil edən növ ikikomponentli adyektiv söz birləşmələridir, qismən də prepozitiv təyin funksiyasını yerinə yetirən sifətlə ifadə olunmuş terminoloji söz birləşmələrinin adyektiv-substantiv modelidir.

Bu fəslin ikinci yarım bölməsi "*Turizm terminlərinin yaranma mənbələri*" adlanır. Son illər sürətlə inkişaf edən Azərbaycan iqtisadiyyatının turizm sahəsi dilimizə bir sıra turizm terminlərinin daxil olmasını şərtləndirmişdir. Belə turizm terminləri ya birbaşa mənbə dildən (əksərən ingilis dilindən), ya da rus dilindən Azərbaycan dilinə kalka edilir. Burada, heç şübhəsiz, dilin daxili inkişaf qanunları əsas rol oynayır.

Ayrı-ayrı dillərdə terminoloji fondun zənginləşdirilməsi və təkmilləşdirilməsi üçün ən optimal yol həmin dilin öz lüğət tərkibi və daxili resursları əsasında terminoloji vahidlərin əmələ gəlməsidir.

Azərbaycan dilinə ingilisdilli terminologiyadan alınmaların çoxluğuna ekstralinqvistik amillər də təsir göstərir. Bu sıraya aşağıdakı amilləri qeyd etmək mümkündür: 1.*Azərbaycanda xarici təcrübəyə əsaslanaraq turizm*

sferasının coşğun və dinamik inkişafı; 2. İngilis dilindən beynəlxalq dil kimi istifadə/mədəniyyətlərarası kommunikasiya; 3. Mənbə dilin nüfuzu; 4. “Dil dəbi”.

Alınma termin dilin terminoloji sisteminə üç yolla daxil olur: 1) başqa dildən birbaşa alınma; 2) ikinci bir dil vasitəsilə alınma; 3) dilin öz daxilində alınma sözün terminləşməsi.

Azərbaycanda turizm sənayesinin sürətli və dinamik inkişafı sayəsində son illərdə turizm terminologiyasında alınmaların sayı xeyli artmışdır. Daha dəqiqi, yeni anlayışları adlandırmaqda yaranmış boşluğu alınmalar doldurmağa başlamışdır. Bu bölgədə, heç şübhəsiz, ingilis dilinin payı daha çoxdur.

Terminalmada əsas fərqlərdən biri birbaşa və vasitəli alınmalarla bağlıdır. Azərbaycan dilinin turizm terminologiyasında alınmaların spektri bir qədər daha genişdir. Burada aralıq dil kimi ingilis dili çıxış edir. Daha çox aşağıdakı dillərdən alınmalar müşahidə edilir: fransız dilindən: *baqaj, kupe, salon, apartament, билет, vaqon, viza, hotel, mehmanxana-şato, ofisiant, bələdçi, kafe, komisionçu, lüks, pansion, port, restoran, tarif, transfer, turizm, turist, turne, ekipaj*; ingilis dilindən: *biznes-klass, biznes-turizm, botel, branç, vauçer, cip-safari, inklüziv-tur, kater, kempinq, kongress-tur, kruiz, layner, lanç, motel, safari-tur, stüardessa, holl, çarter, ekspress*; alman dilindən: *agent, kayuta, kurort, kurs, marşrut, sanatoriya, şveysar*; holland dilindən: *nömrə, reys*; latın dilindən: *konduktor, terminal, ekskursiya, ekspedisiya*; ispan dilindən: *kafeterya və s.*

İngilis dilinə gəldikdə isə burada ümumilikdə terminologiyanın təşəkkülü daha qədimdir. Bu dildə terminlər həm mənşəcə dilin öz sözləri, həm də alınma sözlər əsasında yaranmışdır. Bu cəhət ingilis dilinin hələ qədim dövrlərdə başqa dillərlə əlaqələrinin sıx olmasını göstərir. İngilis dilinin lüğət tərkibində çoxluğu ilə fərqlənən alınmalar leksikanın elə sahələrini əhatə edir ki, onlar İngiltərənin tarixinin müxtəlif səhifələrindən xəbər verir, müxtəlif zaman kəsiklərində ingilis dilinə təsiri aydınlaşdırmağa imkan yaradır.¹

İngilis dilinin alınmalar sferasında əsas donor dil kimi fransız dili çıxış edir. Başqa sözlə, ingilis dilindəki latın alınmalarının böyük əksəriyyəti birbaşa deyil, fransız dili vasitəsilə alınmışdır. Onların müəyyən hissəsi mürəkbə quruluşda olmuşdur. Fransız dili ingilis dilinin sözdüzəltmə sisteminə güclü

¹ Hüseynzadə J. İqtisadiyyat terminlərinin linqvistik təhlili (Azərbaycan və ingilis dillərinin materialları əsasında). Fil. elm. nam. ... dis. avtoref. Bakı, 2011; Агаев О.О. Особенности эквивалентной соотносительности экономических терминов английского и русского языков (на материале терминологии «управление персоналом») // Вестник МГОУ. Серия «Лингвистика», № 2, 2007, М.: Изд-во МГОУ, 2007, с.140-146.

təsir etmişdir. Həmin dildən alınmaların tərkibindəki sözdüzəldici ünsürlər sonradan ingilis dilində istifadə edilmişdir. Turizm terminologiyasında fransız dilindən alınmalar əsasən “ictimai qidalanma” və “qonaqpərvərlik” sənayelərinin anlayışlarını ifadə etmək üçün işlədilir. Məsələn: *entrée, menu, plat du jour, table d'hôte menu, sommelier, à la carte menu, bistro, banquet, buffet; hôtel, concierge, maitre d'hôtel, suite, porter, apartment*.

İki və daha çox komponentli birləşmələrdə də fransız dilindən alınmalara rast gəlinir. Məsələn: *baggage (fr.) car – yük vaqonu; baggage (fr.) check – yük çeki; guide (fr.) book – bələdçi kitabçası; guide (fr.) interpreter – bələdçi-tərcüməçi; entry visa (fr.) – giriş vizası; exempt visa (fr.) – imtiyazlı viza; restaurant (fr.) car-restoran – vaqon; tour guide (fr.) – ekskursiya rəhbəri; tourist visa (fr.) – turist vizası; vegetarian restaurant (fr.) – vegeterian restoranı* və s. İngilis dilinin turizm terminologiyasında digər dillərdən (ispan, italyan, alman, isveç, yunan və s.) də alınmalar müşahidə edilir: ispan (*posada, cafeteria, cabana, parador, patio, siesta*), italyan (*carnival, regatta, pizzeria, casino, studio*), alman (*kurort, agent, marşrut*), holland (*snack, cruise*), isveç (*smorgasbord*). Bəzi turizm terminləri latın mənşəliyini qoruyub saxlayır: *sanatorium, condominium, museum, oceanarium, ad hoc, terminus, visa*.

Terminlərin müxtəlif dillərdə eyni şəkildə yer alması terminologiyada müəyyən sistem təşkil edən terminlərin aşkara çıxarılmasına səbəb olmuşdur. İndi terminologiyada terminlərin *internasional leksika, beynəlmiləl sözlər, beynəlmiləl terminlər* adlandırılaraq müəyyən qrupda birləşdirilməsi geniş yer almışdır.

Beynəlmiləl leksikanın tərkibi çox müxtəlifdir. Onun formalaşmasında ayrı-ayrı dillər az və ya çox dərəcədə rol oynayır. Beynəlmiləl elmi terminlərin yaranmasında xüsusən qədim yunan və latın dilləri baza olmuşdur. Bu, təsadüfi deyildir. Çünki Qərbi Avropada latın dili bütün orta əsrlər boyu alimlərin öz əsərlərini yazdıqları yeganə dil idi. Latın dili Avropa üçün elm dili olduğdan sonra bu dilə məxsus sözlər Qərbi Avropa dillərində geniş yayılmağa başlamışdır.¹

Beynəlmiləl terminləri müxtəlif qruplara ayırmaq olar. Turizm terminologiyasında da aşağıdakı bölgünü aparmaq olar: 1) üç dildə tam üst-üstə düşən beynəlmiləl terminlər; 2) komponenti beynəlmiləl söz olan termin-söz birləşmələri; 3) beynəlmiləl termindüzəldici vasitələr, ünsürlər, morfemlər.

Birinci qrupa daxil olan terminlərdə kiçik fonetik fərqlər müşahidə edilə

¹ Simmons J. Railways, Hotels, and Tourism in Great Britain (1839-1914) // Journal of Contemporary History, 1984, vol. 19, p. 67.

də, bu beynəlmiləl terminin mahiyyətinə heç bir təsir göstərmir. Fonetik fərqlər dillərin fonetik normalarının nəticəsi kimi üzə çıxır. Azərbaycan dili ilə müqayisədə ingilis və rus dillərində qeydə alınan bəzi beynəlmiləl turizm terminlərini nəzərdən keçirək. Məsələn: *administrator* – *администратор*; *guide* – *гид*; *caravan* – *караван*; *camping* – *кемпинг*; *cruise* – *круиз*; *ecotourism* – *экотуризм*; *lunch* – *ланч* və s.

Termin yaradıcılığında beynəlmiləl şəkilçi və termin elementlərindən də geniş istifadə edilir.

Dissertasiyanın “**Turizm terminologiyasının leksik-semantik xüsusiyyətləri və yaranma üsulları**” adlanan **III fəslində** turizm terminologiyasının leksik-semantik xüsusiyyətləri nəzərdən keçirilmişdir.

Terminlərin polisemiyası onların düzgün anlaşılmasına mane olur. Sözlərin kontekstdə davranışını nəzərə aldıqda çoxmənalı sözlər funksiyalarına görə əsas və əlavə mənalara ayrılır. Sözlün əsas mənası elə bir mənadır ki, ən az dərəcədə kontekstlə şərtlənir, əlavə məna isə elə bir mənadır ki, çox dərəcədə kontekstdən asılı olur. Məsələn, *charter* termini ilkin mənada “charter flight (*çarter reysi*)” (müəyyən məntəqəyə birbaşa uçuş olmadığı halda hava xətləri təşkil olunur) kimi işlənir. Eyni zamanda bu termin aşağıdakı əlavə mənaları da daşıyır: “an aircraft, boat, etc. available on charter (*çarter reysi həyata keçirən təyyarə, gəmi*)”, “charter holiday (*çarter istirahəti*)”. *Porter* termininin ilkin mənası “a person in charge of a gate or door; doorman (*gözetçi, qapıçı*)”, müəyyən kontekstdə “a person employed to carry luggage, parcels, supplies, etc., esp. at a railway station or hotel (*yükdaşıyan*)” mənasını kəsb edir.

Nümunələrdən də görüldüyü kimi, bir predmet sahəsinə aid olan bir neçə anlayışı bir leksik forma ilə adlandırmaq vacib terminoloji problemlərdən biridir.

“*Turizm terminlərinin omonimliyi*” yarım bölməsində turizm terminologiyası üzrə aparılan təhlillər nəticəsində Azərbaycan və ingilis dillərində omonimliyin mövcudluğuna dair konkret nümunələr müəyyənləşdirilmişdir. Bu zaman omonimlər müxtəlif bilik sahələrinin terminləri kimi çıxış edir. Məsələn, turizm termini kimi *blok* “bir və ya bir neçə müntəzəm reysə nəqliyyat vasitəsinin müəyyən hissəsinin icarəsi” mənasında aşağıdakı sahə terminologiyaları ilə omonimlik təşkil edir: (*mexanika*) gücü nizama salmağa icazə verən və oxu yüklərin qalxması vaxtı bərkidilmiş (qalxmayan və düşməyən) sadə mexaniki qurğu; (*geosiyasət*) strateji və geosiyasi keyfiyyətlərini daha da yüksəldən, planetar fəaliyyətlərini əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirən bir neçə dövlətin birləşməsi; (*informatika*) – səhifənin qalan tərkibindən ayrılmış informasiya çıxarılan hissəsi; (*brokerlik*) qiymətli kağızların alqı və ya satqısının böyük həcmdə (adətən, 10.000-dən az olmayan) satışı; (*arxitektura*)

1. Hər hansı bir binanın, tikintinin öz növbəsində elementlərə, hissələrə ayrılan böyük bir hissəsi; bölmələr. 2. Hörmənin böyük süni elementi.

Turizm sferasının terminologiyası üçün elmlərarası omonimlik hadisəsi tipikdir, çünki bu tip omonimlər peşəkar kommunikasiyanı çətinləşdirmir.

"Turizm terminlərinin sinonimliyi" yarım bölməsində turizm terminologiyasında müşahidə edilən semantik proseslərdən biri olan sinonimlik nəzərdən keçirilir. Həm Azərbaycan, həm də ingilis dillərinin turizm terminologiyasında sinonimliyin aşağıdakı təzahür formalarına rast gəlinir: 1. mütləq (eyni mənalı) sinonimlik və 2. nisbi (oxşar mənalı) sinonimlik.¹ Turizm terminologiyasında sinonimlərin geniş yayılmış növü nisbi sinonimlərdir (qismən kvazisinonimlərdir). Məsələn, mətni sinonimlər: *tour agency – agency (turagentlik); travel agent – agent (turagent)*. Kvazisinonimlər: *administrator – receptionist (administrator); car – carriage – coach (vaqon); stewardess – cabin girl (sərnişin gəmisində xadimə); jaunt – journey – tour – trip – visit (tur, səfər)* və s.

"Turizm terminlərinin antonimliyi" yarım bölməsində qarşılaşdırılan dillərdə turizm terminlərinin antonimliyi nəzərdən keçirilir: *daxili turizm – xarici turizm // domestic tourism – international tourism // внутренний туризм – внешний туризм; kənd turizmi – şəhər turizmi // rural tourism – urban tourism // сельский туризм – городской туризм; müntəzəm reys – çarter reysi // scheduled flight – charter flight // регулярный рейс – чартерный рейс* və s.

Bu fəsilə eyni zamanda turizm terminlərinin yaranma üsulları (semantik, morfoloji, sintaktik, kalka və sözlərin ixtisarı (qısdılması) üsulu (abreviatuara)) geniş aspektdə tədqiqatə cəlb edilmişdir. Məlumdur ki, həm Azərbaycan, həm də ingilis dillərinin turizm terminologiyasında yeni terminlərin əmələ gəlməsində sözün semantik strukturunda dəyişmələr də mühüm rol oynayır. Semantik üsulla yaranan terminlər daha çox mürəkkəb hadisə və proseslərin ifadəsi kimi meydana çıxır. Bəzi hallarda sözün semantikasi genişlənilir, digər hallarda semantik konversiya və semantik sıxılma baş verir: "Termin yaradıcılığı sistemi çox mürəkkəb orqanizmdir. Bu orqanizm elmi dilin yaranıb inkişaf etdiyi dövrdə cillalanaraq formalaşmışdır. Formal komponentlərlə (terminüzəltmə vasitələri) yanaşı, bura törədici əsasın semantik strukturu ilə sıx bağlı olan mənə

¹ Məmmədov İ.T. Azərbaycan dili semasiologiyasına giriş /dərs vəsaiti/. Bakı, 1998; Гринев-Гриневич С.В. Терминоведение. Учебное пособие. М.: Издательский центр «Академия», 2008, с.105.

elementləri də daxildir”.¹

Turizm sferasının müəyyən anlayışlarını ifadə etmək üçün bəzən sözlərin ilkin mənası daralır. Məsələn: ingilis dilində “*guest*” termini turizm terminologiyasında “customer of a hotel or restaurant” (“*mehmanxananın və ya restoranın müştərisi*”) kimi təyin edilir.² Ümumədəbi dildə isə aşağıdakı mənalarda işlədilir: 1) someone who is invited to an event or special occasion (*1. Bir hadisə ilə bağlı və ya xüsusi halda dəvət olunan şəxs*; 2) someone you have invited to stay in your home for a short time (*qısa müddət ərzində evinizdə qalmaq üçün dəvət etdiyiniz şəxs*).

Turizm terminləri sistemində terminləşmənin əksi olan proses - terminlərin mənasının və ümumədəbi dil sisteminə keçidinin genişlənməsi, yəni *determinləşmə* və ya *despesiallaşma* da aktiv şəkildə baş verir. Qeyd edək ki, dildə adi sözlər termin əlaməti qazandıqdan sonra terminləşdiyi kimi, terminlər də ümumişlək xarakter aldıqdan sonra adıləşir. Bu proses *determinləşmə* adlanır. Yəni elmin, sosial həyatın bütün sahələrində əvvəllər termin kimi işlənən dil vahidləri sonradan ümumişlək leksikaya keçə bilər. Məsələn, “spa” termini turizm terminologiyasında “müalicəvi mineral suyunun təbii mənbələrinə malik olan kurort” mənasında işlədilir: a resort with mineral or thermal water used for drinking and bathing (içmək və çimmək üçün mineral və termal suyu olan kurort). Bəzən isə daha geniş mənada “spa” məhz “təbii müalicə amillərinə malik ərazi və uyğun olan infrastrukturunu özünə daxil edən kurort kompleksi” kimi anlaşılır. Bu üsulla müalicə geniş yayıldıqdan sonra “spa” termininin mənasında da dəyişiklik baş vermişdir. Bu gün “spa” sözü ilə relaksasiya, fiziki gücün bərpası və cavanlaşma üzrə fəaliyyət göstərən istənilən müəssisə ifadə edilir. Turizm terminologiyasında ədəbi dildə olduğu kimi terminlər yeni mənə qazanmaqla digər elm sahələrində də işlənə bilərlər. Tədqiqatçılar (A.V. Superenskaya, N.V. Podolskaya və s.) bu prosesi *transterminləşmə* (həmin terminləri *transtermin*) adlandırırlar. Transterminləşmə elmlərin inteqrasiya və diferensiasiya prosesindən asılı olmaqla yanaşı, terminoloji, yaxud başqa cəhətdən semlərin uyğunluğunun nəticəsi kimi təzahür edə bilər. Bu zaman terminin konversiyası hadisəsinə də rast gəlinir.

Azərbaycan və ingilis dillərinin turizm terminologiyasına dair materiallar üzərində apardığımız araşdırmalar göstərdi ki, biliyin bir sahəsindən digərinə

¹ Багова С.Р. Структурно-семантические и дериватные свойства экономической лексики. Дисс. канд. филол. наук. Пятигорск: Изд-во ПГЛУ, 1999, с.121.

² Dictionary of Leisure, Travel and Tourism. Third edition. London: A&C Black Publishers Ltd, 2006, p.141.

terminlərin keçidi, demək olar ki, hər iki dildə paralel gedir: *turizm infrastrukturu – tourism infrastructure; turist məhsulunun təbliği – tourist product promotion; turist tələbatı – tourist demand; turist xərcləri – tourist expenses; turist sığortası – travel insurance* və s.

İngilis dilinin terminoloji sistemində də morfoloji üsulla terminyaratma mühüm rol oynayır. İngilis dilinin derivatoloji sistemində ancaq termin düzəldən, lakin leksik qatın digər səviyyələrində rast gəlinməyən suffiks və prefikslər mövcud deyildir. Yəni sözdüzəldici morfemlər dilin bütün leksik səviyyələrində, o cümlədən terminoloji səviyyədə eyni dərəcədə müşahidə edilir. Morfoloji üsulla termin yaradıcılığında tətbiq edilən derivatoloji morfemlərin söz köklərinə artırıldığı yeri nəzərə alaraq ingilis dilində bu üsulla terminyaratmanın iki növündən bəhs etmək lazım gəlir: suffikslərlə və prefikslərlə termin yaradıcılığı. Ümumilikdə götürdükdə ingilis dilində terminyaratma prosesində suffiks və prefikslərin rolu sanki balanslaşır və onlar terminyaratmada eyni dərəcədə iştirak edirlər. İngilis dilinə dair yazılmış elmi əsərlərdə 150-yə yaxın sözdüzəldici suffiks qeydə alınmışdır.¹

İngilis dilində morfoloji üsulla turizm terminlərinin yaradılmasında konversiyadan geniş istifadə olunur. Məsələn: *camping (düşərgə salma), check-in (qeydiyyatdan keçmə), cruise (dəniz səyahəti), lounge (istirahət otağı, qonaq otağı), travel (səyahət), trip (səyahət, ekskursiya), visit (səfər)* kimi terminlər bu üsulun köməyi ilə yaranmışdır.

İngilis dilində konversiya yolu ilə yaranmış *check-in* və *drive* terminləri onu göstərir ki, bu üsul məhsuldar olub bizim günlərdə davam etməkdədir.²

Morfoloji üsulla yaranan bütün terminlər quruluşca düzəltmədir, yəni “kök + leksik şəkilçi” sxemi ilə düzəlidir. İngilis dilində termin yaranan məhsuldar şəkilçilərə *-er/or* şəkilçisini aid etmək olar. Bu şəkilçi vasitəsilə ingilis dilində çoxlu termin yaranır. Belə terminlərin əsas xarici strukturu aşağıdakı modeldən ibarətdir: kök (“1) feil / 2) isim) + şəkilçi (er/or)”. Məsələn: 1) *diner (restoranovaqon), leader (tur rəhbəri), sleeper (yataq vaqonu), traveler (səyahətçi), tripper (ekskursiyaçı), waiter (ofisiant), wanderer (səyyah), 2) liner (“gəmi” mənasında), mountaineer (alpinist), packager (turpaket təşkilatçısı), voyager (dəniz səyyahı).*

¹ Карашук П.М. Аффиксальное словообразование в английском языке. Москва, 1965, с.18.

² Белан Э.Т. Особенности формирования новых терминосистем (на материале английской и русской терминологий международного туризма). / Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Москва, 2009, с.85.

İngilis dilində kökü “*sifət + şəkilçi — er/or*” modelinə uyğun olan terminlərdə də rast gəlinir (məsələn: *foreigner — xarici, əcnəbi*).

Turizm terminologiyasında *-ing* şəkilçisinin sinonimi kimi feildən isim düzəldən *-tion* şəkilçisi işlədilir. Məsələn: *itineration (marşrut), transportation (nəqliyyat)* və s.

Azərbaycan dilində turizm sferasında yeni termin yaratmada *-çt⁴* şəkilçisi məhsuldarlığı ilə seçilir. Məsələn: *ekspedisiyaçı (expeditionist), qeydiyyatçı (receptionist), ekskursiyaçı (tripper; excursionist), aviasiyaçı (aviator), bələdçi (guide), tərcüməçi (interpreter), tədarükçü (provider), xidmətçi (housekeeper)* və s.

Azərbaycan dilində turizm terminlərinin morfoloji üsulla yaranmasında — *lq⁴* və *-mā²* məhsuldar şəkilçilərdən hesab olunur. Məsələn: *yerləşmə (accommodation), gəlmə (arrival), proqnozlaşdırma (forecasting), daşınma (hayling), təmizləmə (cleaning up), tarazlama (trimming), yüklənmə (loading), enmə (landing), gözləmə (stand by)* və s.

Terminoloji sistemin digər sahələrində olduğu kimi, turizmə aid mürəkkəb terminlər də sintaktik yolla iki model əsasında formalaşır: *leksik-sintaktik* və *morfoloji-sintaktik*. Leksik-sintaktik üsulla yaranan terminlərdə heç bir morfoloji vasitədən istifadə olunmur. Burada leksik vahidlər birləşərək yeni bir anlayışı ifadə edən terminlər əmələ gətirir. Məsələn: Azərbaycan dilində: *avtokarvan, aviareys, vaqon-restoran* və s.; İngilis dilində: *bellboy — yükdaşıyan, roadhouse — yolüstü ev, timeshare — zaman bölgüsü, rest-camp — istirahət düşərgəsi* və s.

Morfoloji-sintaktik üsulla yaradılan terminlərdə komponentlərin birləşməsində morfoloji əlamətlərdən — həm leksik, həm də qrammatik şəkilçilərdən istifadə edilir və yeni anlayışlı terminlər əmələ gəlir. Məsələn: Azərbaycan dilində: *beşulduzlu (otel); ikiyerli (çarpayı); çoxnömrəli (otel)*; İngilis dilində: *hillwalking — təpəlik ərazilərə gəzinti, kitesurfing — çalağan uçurtma, check-in — qeydiyyatdan keçmə* və s.

Araşdırmalar belə bir qənaətə gəlməyə əsas verir ki, morfoloji-sintaktik yolla termin yaradıcılığı leksik-sintaktik üsula nisbətən üstünlük təşkil edir.

Uzun müddət bir sıra ekstralinqvistik amillərin təsiri ilə Azərbaycan dilinin terminologiyasında rus dilindən *kalkalar* xüsusi yer tuturdu. Lakin son dövrlərdə Avropa (ingilis) mənşəli iqtisadi və mədəni terminlərin kalka edilməsi Azərbaycan, o cümlədən digər türk dillərində daha çox müşahidə edilir. Bu da müasir dünyada ingilis dilinin beynəlxalq ünsiyyət vasitəsi kimi üstünlüyünü davam etdirməsi ilə izah olunur.

Azərbaycan dilinin turizm terminologiyasında bəzi kalkalar ingilis dilindən rus dilinə, rus dilindən isə dilimizə kalka olunmuşdur. Bu da dilimizin

uzun müddət rus dilindən və rus dili vasitəsilə termin almasından irəli gəlir. Məsələn: *registration – регистрация – qeydiyyat; reservation – бронировка – bronlaşdırma* və s.

Termin yardımcılığında, o cümlədən turizm terminlərinin yaradılmasında kalkanın ən çox istifadə olunan növü sintaktik kalkalardır. Azərbaycan dilində kalka üsulu ilə yaradılan turizm terminlərinin əsas hissəsini isimlər təşkil edir.

Qrammatik quruluşuna görə turizm kalkaları ya bir sözdən (sadə), ya da bir neçə termin-sözdən (mürəkkəb) ibarət olur.

Kalka üsulu ilə əmələ gələn turizm terminlərinin əksəriyyətini mürəkkəb quruluşlu terminlər təşkil edir ki, bunlar da iki və daha artıq sözün birləşməsi nəticəsində əmələ gəlir. Belə terminlər bitişik, yaxud ayrı yazılır. Bitişik yazılan turizm kalkalarına aşağıdakıları misal göstərmək olar: *aeropause – aerofasilə; megaresort – superkurort; autotracks – avtomarşrut* və s.

Kalka üsulu ilə yaranan *ikitərkibli* turizm terminlərini *nitq hissələrinin iştirakına görə* aşağıdakı qruplara ayırmaq olar:

a) Hər iki tərəfi isim olan turizm terminləri (İ+İ): *feight aeroplane – yük təyyarəsi; rest room – istirahət otağı; river transport – su nəqliyyatı* və s.

b) Birinci tərəfi sifət, ikinci tərəfi isim olan turizm terminləri (S+İ): *shorts lived tourism – qısamüddətli turizm; special air tariff – xüsusi aviatarif; vacant seat – boş yer* və s.

c) Birinci tərəfi feli sifət, ikinci tərəfi isim olan turizm terminləri (Fs+İ): *confirmed reservation – təsdiqlənmiş bronlaşdırma; connecting flights (trains) – qovşaq reyslər (qatarlar)* və s.

d) Birinci tərəfi say, ikinci tərəfi isim olan turizm terminləri (Sy+İ): *twin beds – cüt çarpayılar; first class – birinci sinif* və s.

Kalkaetmə çoxtərəfli termin-birləşmələrdə də müşahidə olunur

Tərkibindəki komponentlərin kalka edilməsinə və işlənməsinə görə də turizm terminlərini müəyyən qruplara ayırmaq mümkündür. Belə formalardan ən çox işləneni **tam** (*national tourist office – milli turizm idarəsi; official guide – rəsmi bələdçi; Word Tourism Day – Ümumdünya Turizm Günü; Word Tourism Organization – Ümumdünya Turizm Təşkilatı* və s.) və **yarımçıq** (*advertising agent – reklam agenti; ethnocultural tourism – etnomədəni turizm; mass tourism – kütləvi turizm; seasonal tourism – mövsimi turizm; cruise train – kruiz qatarı; ecological village – ekoloji kənd* və s.) kalkalardır.

Yarımçıq kalkaların yaradılmasında tərəflərin həm semantik, həm də qrammatik cəhətdən birləşməsi əsasdır.

Azərbaycan və ingilis dillərinin turizm terminologiyasında *abreviatura* üsulu geniş və çoxplanlıdır. Hər iki dildə abreviaturaların əsas növləri

bunlardır: 1) *hərfi ixtisarlar (inisiallar)*; 2) *heca ixtisarlari (akronimlər)*; 3) *heca-söz ixtisarlari*.

1) İngilis dilinin turizm terminologiyasında abreviaturaların *hərfi ixtisarlar* növünün çeşidli formalarına rast gəlinir. Məsələn: *ASTA – American Society of Travel Agents* “Amerika Turizm Agentlikləri Cəmiyyəti”; *AF Air France (Fransa)*, *IND (Individual tour)* “fərdi tur, fərdi səyahət”, *HV, HV-1 (holiday village)* “kotec və ya villalardan ibarət olan hotel” və s.

2) *Heca ixtisarlari* (akronimlər) ilə terminlər yaradılarkən müxtəlif sözlərin başlanğıc hissələri bir söz halında birləşdirilir. Məsələn, ingilis dilində: *apartment hotel – aparthotel*; *boat hotel – boatel*; *breakfast/lunch – brunch*; *checking out time – check-out-time*; *custom house – customs* və s. Azərbaycan dilində: *aviasiya layneri – avialayner*; *aviasiya reysi – aviareys*; *turizm agentliyi – turagentlik* və s.

Hər iki dildə: *ecological tour – ecotour (ekoloji tur – ekotur)*; *ecological tourism – ecotourism (ekoloji turizm – ekoturizm)* və s.¹

3) *Heca-söz ixtisarlari*. Bu üsulla terminlər yaradılarkən mürəkkəb isimləri təşkil edən sözlərdən birinin başlanğıc hissəsi alınıb bütöv sözə birləşdirilir: *mikroiqtisadiyyat, makroiqtisadiyyat* və s.

Dissertasiyanın “**Nəticə**” hissəsində tədqiqatın əsas elmi-nəzəri və təcrübi müddəaları ümumiləşdirilmişdir:

1. Həm Azərbaycan, həm də ingilis dillərində turizm terminləri tarixən 4 mərhələdə formalaşmışdır. İngilis dilinin turizmə aid terminoloji sisteminin strukturu xüsusilə 3-cü mərhələnin sonunda tam formalaşmış və sonrakı mərhələdə inkişaf davam etmişdir. Azərbaycan dilinin terminoloji sistemi uzun bir inkişaf prosesi keçsə də, yalnız 4-cü mərhələdə (90-cı illərdən sonra) yeni terminlərin yaranması ilə sabit axara düşmüşdür.

2. Qarşılaşdırılan dillərdə turizm terminləri nüvə və periferiyaya malik olub, 7 mikrosahəni əhatə edir: turizm sənayesi, turizmin statistikas, ictimai qidalanma sənayesi, turizmin təşkili, qonaqpərvərlik sənayesi, əyləncə (istirahət) fəaliyyəti və daşımalar. Bu mikrosahələr də öz növbəsində müxtəlif tematik bloklara bölünür.

3. Qarşılaşdırılan dillərdə turizm terminologiyasında yuva əmələ gətirən terminlər mövcuddur. Təhlil edilən terminoloji sistem çərçivəsində ingilisdilli 39 dominant termin aşkar edilmişdir ki, onların da ətrafında 426 termin qruplaşır. Turizm sferasında yuva yaradan terminlərin sayı bərabər deyil, ətrafında 4-dən 79-a qədər termin birləşir. Azərbaycan dilinin turizm sferasında isə 31 dominant termin aşkar edilmişdir ki, onların da ətrafında 333 termin qruplaşır. Turizm sferasında yuva yaradan terminlərin sayı bərabər deyil, ətrafında 4-dən 75-a qədər termin

¹ Rəhimov S. Beynəlxalq turizmde işlədilan termin və anlayışların izahlı lüğəti. Bakı: CBS, 2011, s.304-336.

birləşir.

4. Turizm terminologiyasında polileksem terminlər monoleksem terminlər üzərində üstünlük təşkil edir, bu da Avropa dillərinin terminologiyasına xas xüsusiyyətdir. Mürəkkəb terminlərin üstünlük təşkil etməsi həm Azərbaycan, həm də ingilis dillərində bu tematik qrupun leksik vahidlərinin müqayisədə bu yaxınlarda yaranması ilə izah olunur.

5. Həm Azərbaycan, həm də ingilis dillərinin turizm terminologiyasında yeni terminlərin əmələ gəlməsində sözün semantik strukturunda dəyişmələr də mühüm rol oynayır. Bəzi hallarda sözün semantikasi genişlənilir, digər hallarda semantik konversiya və semantik sıxılma baş verir.

6. Morfoloji üsulla termin yaradıcılığında tətbiq edilən derivatoloji morfemlərin söz köklərinə artırıldığı yeri nəzərə alaraq ingilis dilində bu üsulla terminyaratmanın iki növündən bəhs etmək lazım gəlir: suffikslərlə və prefikslərlə termin yaradıcılığı. İngilis dilində morfoloji üsulla turizm terminlərinin yaradılmasında konversiyadan geniş istifadə olunur. Azərbaycan dilində düzəltmə morfemin daxilində kökün semantik mənası əksər hallarda öz bütövlüyünü qoruyub saxlayır. Bunun səbəbi, hər şeydən əvvəl, dilimizin aqqlütinativliyi ilə izah oluna bilər.

7. Araşdırmalar belə bir qənaətə gəlməyə əsas verir ki, morfoloji-sintaktik yolla termin yaradıcılığı leksik-sintaktik üsula nisbətən üstünlük təşkil edir. Azərbaycan və ingilis dillərində sintaktik üsulla terminyaratma prosesində özünü göstərən və daha çox müşahidə edilən fərq ondadır ki, Azərbaycan dili qrammatik şəkildə zəngin olduğundan bu dildə ayrı-ayrı sözlər daha çox müxtəlif morfoloji əlamətlərin köməyi və idarə əlaqəsi ilə bağlanıb yeni anlayışın ifadəsi olan termin yarada bilirsə, ingilis dilində sözlər bir-biri ilə daha çox morfoloji əlamətsiz, yanaşma əlaqəsi ilə bağlanır.

8. Həm ingilis, həm də Azərbaycan dilinin terminoloji leksikasında tərkibi terminlərin sadə, eyni zamanda daha geniş yayılmış növü, bir qayda olaraq, adlıq və yiyəlik halda olan isimlə və atributiv təyini elementlə ifadə olunmuş əsas, yəni nüvə elementdən ibarət ikikomponentli atributiv söz birləşmələridir. İkkikomponentli söz birləşmələrinin əksəriyyəti “sifət + isim” və “isim + isim” modelləri əsasında yaranır.

9. Azərbaycan dilində terminoloji sistemin söz ehtiyatının xeyli hissəsini kalka üsulu ilə yaradılan terminlər təşkil edir. Uzun müddət bir sıra ekstralinqvistik amillərin təsiri ilə Azərbaycan dilinin terminologiyasında rus dilindən kalkalar xüsusi yer tuturdu. Lakin son dövrlərdə Avropa (ingilis) mənşəli iqtisadi və mədəni terminlərin kalka edilməsi Azərbaycan, o cümlədən digər türk dillərində daha çox müşahidə edilir.

10. Azərbaycan və ingilis dillərinin turizm terminologiyasında abreviatura üsulu geniş və çoxplanlıdır. Hər iki dildə abreviaturaların (ixtisarların) əsas növləri bunlardır: 1) hərfi ixtisarlar (inisiallar); 2) heca ixtisarları (akronimlər); 3) heca-söz

ixtisarları.

11. Azərbaycan və ingilis dillərinin turizm terminologiyasında terminalmada əsas fərqlərdən biri birbaşa və vasitəli alınmalarla bağlıdır. İngilis dilinin turizm terminologiyasında alınma Avropa mənşəli terminlər, əsasən, latın, fransız, alman, italyan, yunan və s. dillərinə məxsus terminlərdir. Burada kəmiyyətcə latın və fransız alınmaları daha çox qeydə alınır. İngilis dilindəki latın alınmalarının əksəriyyəti birbaşa deyil, fransız dili vasitəsilə alınmışdır.

12. Müasir dövrdə terminologiyada gedən prosesləri səciyyələndirən əsas cəhətlərdən biri beynəlmiləl terminlərin sayının sürətlə artmasıdır. Bu cəhət özünü Azərbaycanda xüsusilə son onilliklərdə sürətlə inkişaf edən turizm sahəsinin terminoloji leksikasında da açıq şəkildə büruzə verir.

Dissertasiyanın əsas məzmunu dərc olunmuş aşağıdakı tezis və məqalələrdə öz əksini tapmışdır:

1. Azərbaycan və ingilis dillərində turizm terminologiyasının formalaşması və inkişaf tarixi. // AMEA, M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, “Filologiya məsələləri”, Bakı: “Elm və təhsil”, 2012, № 8, s.186-194.

2. Morfoloji üsulla yaranan turizm terminləri (Azərbaycan və ingilis dillərinin materialları əsasında). // AMEA, “Terminologiya məsələləri”, Bakı: “Elm”, 2013, № 2, s.135-143.

3. Azərbaycan və ingilis dillərində abreviatur üsulla yaranan turizm terminləri. // Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVIII Respublika elmi konfransının materialları. Bakı: “Mütərcim”, 19-20 dekabr 2013-cü il. 2 cildə. II cild, s.169-171.

4. Azərbaycan və ingilis dillərində sintaktik üsulla yaranan turizm terminləri. // BDU, “Dil və ədəbiyyat” beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, Bakı, 2014, № 3 (91), s.118-122.

5. Kalka yolu ilə yaranan turizm terminləri. // Avrasiya Universiteti, “Sivilizasiya” elmi-nəzəri jurnal, Bakı, 2014, № 11, s.162-171.

6. Turizm terminologiyasında sinonimlik məsələsi (Azərbaycan və ingilis dillərinin materialları əsasında). // Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri. Ümummillə lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 92-ci ildönümünə həsr olunmuş VI Beynəlxalq elmi konfransın materialları. I hissə, 5-7 may 2015-ci il, s.365-368.

7. Основные направления терминологической деятельности в современной лингвистике. // Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, «Язык и культура», Выпуск 18, Том I(176), Киев, 2015, с.565-572.

8. Azərbaycan dilinin turizm terminologiyası: tarixi və inkişaf mərhələləri // AMEA, M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, “Filologiya məsələləri”, Bakı: “Elm və təhsil”, 2016, № 7, s.132-138.

Lexico-semantic and structural analysis of tourism terms in the Azerbaijani and English languages (historical and comparative and typological research)

SUMMARY

Thesis consists of "Introduction", three chapters, conclusion, bibliography and appendix (the brief glossary of tourism terms of English -Russian-Azerbaijani languages). Actuality of the theme is grounded, goals and objectives of the research are determined, subject and object are shown, scientific innovation, theoretical and practical importance is stated, main theses put on defence are presented, information is given about methods and sources of research, approbation and structure in the "Introduction" part of the dissertation.

The first chapter of the thesis is called "Theoretical aspects of the research of terms and terminological system". Primarily, an approach has been shown to different opinions existing in linguistics about notions such as "term", "terminology", "terminological system" and "terminological field" in this chapter consisting of five subchapters. Main development directions of terminology in modern times have been analyzed, the history of formation and development of tourism terms in Azerbaijani and English languages has been followed, microfields of tourism terms and nest-building terms have been identified as well.

The second chapter of the thesis which is called "Structural analysis of tourism terminology and its creation sources" consists of three subchapters. As a result of the research, it was identified that polylexsem terms prevail over monolexsem terms in tourism terminology of both languages. As well as, if during soviet times Russian language was in a leading position for Azerbaijani language as a borrowing source, nowadays this function is performed by English language. In the tourism terminology of the English language the origin of borrowed European terms especially belongs to latin, french, german, italian, greek and etc. languages. The quantity of latin and french borrowings is observed rather more in here.

The third chapter of the thesis which consists of three subchapters is called "Lexic-semantic features of tourism terminology and its creation means". Lexic-semantic features of tourism terminology (polysemy, homonym, synonym and antonym), as well as, its creation means (semantic, morphological, syntactic, calque and abbreviation of words) have been involved into research in a large scale.

Scientific-theoretical and practical propositions are generalized in the "Conclusion" part of the research.

**Лексико-семантический и структурный анализ терминов туризма
азербайджанского и английского языков (историко-сравнительное и
типологическое исследование)**

Резюме

Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения, списка использованной литературы и дополнений (англо-русско-азербайджанский словарь кратких туристических терминов).

В «Введении» обосновываются актуальность темы, научная новизна, теоретическая и практическая значимость исследования, даются сведения об объекте, предмете, целях, задачах, методах, источниках исследования, об апробации и структуре диссертации.

Первая глава диссертации называется «Теоретические аспекты исследования терминов и терминологических систем». В этой главе, состоящей из пяти полуглав, в первую очередь, показано отношение к существующим в лингвистике понятиям «термин», «терминология», «терминологическая система» и «терминологическая область». Также исследованы основные направления развития терминологии современного периода, прослежены формирование и история развития туристических терминов в азербайджанском и английском языках, уточнены микрополя туристических терминов и термины, создающие гнездо.

Вторая глава диссертации, называется «Структурный анализ туристической терминологии и источников образования», которая состоит из 3 подглав. В результате исследования было выявлено, что в терминологии обоих языков больше полилексемных терминов, чем монолексемных. Если в советское время основным источником заимствования был русский язык, то сейчас эту функцию выполняет английский язык. В туристической терминологии английского языка заимствованные европейские термины принадлежат латинскому, французскому, немецкому, итальянскому, греческому и т.д. языкам. Здесь латинские и французские заимствования указываются больше всего по количеству.

Третья глава диссертации, состоящая из 3 подглав, называется «Лексико-семантические особенности и способы образования туристической терминологии». Здесь в широком аспекте были исследованы лексико-семантические особенности туристической терминологии (полисемия, омонимия, синонимия и антонимия), а также способы их образования (семантический, синтаксический, калька, аббревиатура).

В заключительной части диссертации обобщены основные научно-теоретические и практические положения исследования.

Tiraj 100. Format 60x84 1 /16

"ULU" istehsalat-kommersiya firması.
Həzi Aslanov 47 A.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
БАКИНСКИЙ СЛАВЯНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

САМИРА САБИР ГЫЗЫ АМИРОВА

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ И СТРУКТУРНЫЙ
АНАЛИЗ ТЕРМИНОВ ТУРИЗМА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ
И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ
(Сравнительно-историческое и типологическое исследование)**

**5714.01 - Сравнительно-историческое
и сравнительно-типологическое языкознание**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологии**

Баку - 2016